

УДК 811.111'42

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218212](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218212)

НАЗВИ КОМУНІКАТИВНИХ ДІЙ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: ПРО ЩО РОЗКАЖУТЬ СЛОВНИКИ

Колегаєва І.М.

доктор філологічних наук, професор
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
ORCID 0000-0002-5073-2184

Строченко Л.В.

кандидат філологічних наук, доцент,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
ORCID 0000-0003-3619-3484

Стаття присвячена розглядові лексичних одиниць, що позначають різноманітні комунікативні дії. Матеріалом аналізу слугували тлумачні і двомовні словники англійської, української і російської мов. Предметом дослідження виступають семантичні процеси, які відбувались у аналізованих номінаціях з плином часу і при їх запозиченні із інших мов. В історичному ракурсі виявилось, що певні лексичні одиниці від початку не були назвами комунікативних дій як таких, а розвинули їх на основі семантичної деривації (symposium), у багатьох одиницях відбулися семантичні зсуви в бік уточнення характеру комунікативних дій: додалися оцінні семи, як позитивні, так і негативні (panegyric, epithet), уточнення стосовно усного/письмового модусу комунікативної дії (manifesto). Словникові джерела свідчать, що значна частка номінацій комунікативних дій мають характер інтернаціоналізмів, які при схожості форми мають і певні смислові нюанси, що відрізняють їх у різних мовах (наявність/відсутність оцінного компонента, дискурсивні особливості функціонування). Не всі споріднені за своєю формою слова в різних мовах є назвами комунікативних дій, що коріниться в діяхронічному шляху їх розвитку (negotiate = вести переговори VS неготиант = торговець). Продуктивність слова-джерела, яке запозичується різними мовами, може варіювати значною мірою: латинське loqui = говорити в англійській мові породило 7 споріднених слів, а в українській 2. Переважна більшість розглядуваних англійських номінацій мають споріднені слова в українській і російській мовах. Але є і виключно англійські назви комунікативних дій, які не мають навіть однослівного українського/російського еквіваленту, а тільки фразовий (bromide = говорити банальності). Словникові дописи, що містять історичні довідки, слугують цікавим і цінним матеріалом для вивчення номінативних процесів на позначення різноманітних комунікативних дій. Отримані спостереження прислужаться у практиці викладання англійської мови і теорії комунікації студентам філологічного фаху.

Ключові слова: комунікативна дія, номінація, словник, номінативний процес.

НАЗВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ ДЕЙСТВИЙ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ: О ЧЕМ РАССКАЖУТ СЛОВАРИ

Колегаева И.М.

доктор филологических наук, профессор
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Строченко Л.В.

кандидат филологических наук, доцент,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Статья посвящена рассмотрению лексических единиц, обозначающих различные коммуникативные действия. Материалом анализа послужили толковые и двуязычные словари английского, украинского и русского языков. Предметом исследования выступают

семантические процессы, которые происходили в рассматриваемых номинациях с течением времени и при их заимствовании из других языков. В историческом ракурсе оказалось, что определенные лексические единицы изначально не были названиями коммуникативных действий как таковых, а развили их на основе семантической деривации (*symposium*), во многих единицах состоялись семантические сдвиги в сторону уточнения характера коммуникативных действий: добавились оценочные семы, как положительные, так и отрицательные (*panegyric*, *epithet*), уточнение относительно устного / письменного модуса коммуникативного действия (*manifesto*). Словарные источники свидетельствуют, что значительная часть номинаций коммуникативных действий имеет характер интернационализмов, которые при схожести формы имеют и определенные смысловые нюансы, отличающие их в различных языках (наличие / отсутствие оценочного компонента, дискурсивные особенности функционирования). Не все родственные по своей форме слова в разных языках являются названиями коммуникативных действий, что коренится в диахроническом пути их развития (*negotiate* = вести переговоры VS *негоциант* = торговец). Производительность слова-источника, которое заимствуется разными языками, может варьироваться в значительной мере: латинское *loqui* = говорить в английском языке породило 7 родственных слов, а в украинском 2. Подавляющее большинство рассматриваемых англоязычных номинаций имеют родственные слова в украинском и русском языках. Но есть и исключительно английские названия коммуникативных действий, которые не имеют даже однословного украинского / русского эквивалента, а только фразовый (*bromide* = говорить банальности). Словарные сообщения, содержащие исторические справки, служат интересным и ценным материалом для изучения номинативных процессов для обозначения различных коммуникативных действий. Полученные наблюдения будут полезны в практике преподавания английского языка и теории коммуникации студентам филологической специальности.

Ключевые слова: коммуникативное действие, номинация, словарь, номинативный процесс.

NAMES OF COMMUNICATIVE ACTIONS IN HISTORICAL PERSPECTIVE: WHAT DICTIONARIES WILL TELL

Kolegaeva I.M.

doctor of philological sciences, professor,
Odessa National I.I. Mechnikov University

Strochenko L.V.

candidate of philological sciences, associate professor,
Odessa National I.I. Mechnikov University

*The article is devoted to the consideration of lexical units denoting various communicative actions. The material of the analysis was explanatory and bilingual dictionaries of English, Ukrainian and Russian. The subject of the research comprises semantic processes that took place in the analyzed nominations over time and when they were borrowed from other languages. From a historical perspective, it turned out that certain lexical units were not the names of communicative actions as such from the beginning, but developed them on the basis of semantic derivation (*symposium*). In many units there were semantic shifts towards clarifying the nature of communicative actions: evaluative semes were added, either positive or negative (*panegyric*, *epithet*), clarifications regarding the oral / written mode of communicative action (*manifesto*). Dictionary sources indicate that a significant proportion of nominations of communicative actions have the character of internationalisms, which, with similar forms, have certain semantic nuances that distinguish them in different languages (presence / absence of an evaluative component, discursive features of functioning). Not all related words in different languages are the names of communicative actions, which is rooted in the diachronic path of their development (*negotiate* VS *негоциант* = trader). The productivity of the source word, which is borrowed in different languages, can vary greatly: Latin *loqui* = to speak in English gave rise to 7 related words, and in Ukrainian to 2. The vast majority of*

the considered English nominations have related words in Ukrainian and Russian. But there are also exclusively English names of communicative actions, which do not even have a one-word Ukrainian / Russian equivalent, but only a phrasal one (bromide = говорити банальності). Dictionary entries, containing historical references, serve as an interesting and valuable material for the study of nominative processes to denote various communicative actions. The obtained observations will be used in the practice of teaching English and the theory of communication to students of philology.
Key words: *communicative action, nomination, dictionary, nominative process.*

Вступ. Людина є соціальною істотою, а відтак істотою-комунікантом. Погоджуємось із слушним коментарем І. Шевченко стосовно суспільної природи процесу мовленнєвої комунікації, яка "не тільки здійснюється у суспільстві, але і вирішує соціально значущу задачу організації соціальної взаємодії людей" (Шевченко, 2017: 107). Деякі вчені оскаржують пріоритетність передачі інформації як провідної функції у комунікативних процесах (про це див. Кравченко, 2013: 85, 92 і далі). В такому разі сутність комунікації вбачається передусім у впливі на іншого, комунікація має викликати з боку адресата ту чи ту поведінкову реакцію, вважають австралійські дослідники В. Дімітров і Д. Рассел (Dimitrov & Russel, 1994). Панівним у сучасній лінгвістиці є прагматичний напрямок, який вивчає "функціонування мовних форм у різних ситуаціях спілкування" (Leech, 1983).

Нам видається привабливою теза про історичну концептологію / історичну когнітивну семантику, яка виходить "із нерозривності соціального – мисленнєвого – мовного начал на різних етапах етногенезу" (Шевченко, 2017: 147). Пропонуємо пілотні спостереження над історією функціонування (зародження, розвитку, поширення) лексичних одиниць, що позначають різні види людської комунікації. Матеріал аналізу отримано методом суцільної вибірки із англomовного тлумачного словника Merriam-Webster, розгляду підлягають словникові статті, які супроводжуються історичною довідкою (сумарно вибірка нараховує 41 статтю). За необхідністю використовувались також двомовні англо-український, англо-російський і тлумачні словники української і російської мов.

Результати і обговорення. Деякі лексичні одиниці (ЛЮ), які входять до вибірки, є інтернаціональними словами, а отже містять інтерес не тільки для спостережень над англійською мовою. Першим таким словом є *symposium* (симпозіум, симпозиум). Так називається комунікативна подія, що в сучасній реальності означає [нарада з певних наукових питань за участю фахівців різних країн](СТСУМ), [a formal meeting at which several specialists deliver short addresses on a topic or on related topics— compare *colloquium*] (M-W). Інакшим було значення цього слова у древніх греків: пиятика, що слідувала за бенкетом, називалась "*symposion*." Назва йшла від гр. дієслова *pinein* (*пити*) і доданого префікса *syn-* (*разом*). В такому сенсі слово увійшло до англійської мови, але у XVIII ст. отримало інше значення. Чоловічі клуби у Великій Британії використали таку назву для інтелектуальних бесід "підігрітих алкоголем" [intellectual conversation fueled by drinking]. І лише в XIX ст. *симпозіум* отримав теперішнє значення: спілкування науковців на певні фахові теми.

Словник при тлумаченні ЛО *symposium* рекомендує порівняти її із ЛО *colloquium*, такою є назва іще одного фахового спілкування [a high-level serious discussion], слово також є інтернаціональним: *колоквіум* [збори, на яких заслуховують і обговорюють наукові доповіді]. В українській і російській мовах воно майже позбавлене споріднених слів, лише в лінгвістичній термінології зустрічаємо *колоквіалізм*, *колоквіальна лексика*. В англійській мові ситуація інакша. Прародичем слова *colloquium* є існуюче в англійській мові з XV ст. слово *colloquy*, що означає [офіційна розмова, конференція], воно походить із латини: *loqui* [to speak]. У XVIII ст. від нього утворився прикметник *colloquial* [розмовний], а в сучасній мові функціонує цілий кластер слів із ідентичним латинським першоджерелом *loqui*, це прикметники *eloquent* [красномовний] і *loquacious* [балакучий], іменники *soliloquy* [розмова з самим собою, монолог], *interlocutor* [співбесідник], *elocution* [красномовство], *ventriloquism* [черевомовлення].

Цікавим є історичний шлях такої назви комунікативної дії, як *negotiate* [to confer with another so as to arrive at the settlement of some matter], в українській мові його еквівалентом є словосполучення [вести переговори] або [укладати договір]. Дієслово *negotiate* з'явилося в англійській мові в XV ст. і походить від латинського кореня *negotari* [to carry on business]. "Бізнесова" складова його семантики збереглась дотепер і саме таке значення простежується в українському і російському "нащадку" латинського кореня: *негоціант* [оптовий купець, який торгує великими партіями товару з іншими країнами], *негоціант* [оптовий купець, комерсант](Ожегов 1973).

Квалітативні характеристики комунікативних дій можуть входити до семантики їхніх назв. Наприклад, *confabulate* [to talk informally : chat], [вести дружню розмову, теревеніти]. Першоджерелом англійського дієслова слугував латинський іменник *fabula* [conversation, story], від якого кілька сторіч раніше (в XIV ст.) утворився іменник *fable* [a legendary story of supernatural happenings], [байка], згодом у XV ст. – прикметник *fabulous* [of an incredible, astonishing, or exaggerated nature], [міфічний, казковий] і тільки на початку XVII ст. було зареєстровано дієслово *confabulate*. В українську і російську мови увійшло з поміткою (книж.) слово *фабула*, яке тлумачать таким чином: [сюжетна основа подана у послідовному хронологічному зв'язку]. Як бачимо, українська ЛО має стосунок до комунікативної діяльності, скоріше за все вона походить безпосередньо від латини: *fabula* [story].

Безумовним інтернаціоналізмом в досліджуваній тематичній групі є іменник *panegyric*, який історично був назвою релігійного зібрання древніх греків, а не кваліфікацією їх промов [похвальне слово на честь когось], [a eulogistic oration or writing] <— *eulogy* [high praise]. Як свідчать історичні розвідки, словом *panēgyris* в древній Греції називались публічні зібрання всієї громади. Не залежно від того, чи це було невеличке містечко, чи велика національна асамблея, їх називали словом, що складалось із двох основ *pan* [всі] + *agyris* [assembly], тобто загальні збори. Такі заходи відбувались кілька разів на рік і на них традиційно виступали оратори, які всіляко вихваляли сучасну владу

і минулу славу відповідного селища, міста, тощо. Для греків ці промови були *panēgyrikos*, тобто ті, що відбувались на зібраннях *panēgyris*. Римляни, позичивши це слово у греків, трансформували його у латинське *panegyricus*. На початку XVII ст. слово було запозичене в англійську, де отримало форму *panegyric*. Українське *панегірик* і російське *панегирик* є транслітерованими варіантами англійського латинсько-грецького запозичення *panegyric*. Всі ці слова називають результат певної комунікативної дії, акцентуючи її цільове призначення – оспівування, вихваляння чогось або когось.

Оцінна складова семантики цих слів не закладена в них етимологічно, вона з'явилась у ході історичного функціонування ЛО за законом метонімічного зсуву: (1) *місце*, де виконувалась комунікативна дія (публічна промова на загальних зборах громади), —> (2) традиційна *характеристика такої дії* (вихваляння влади на загальних зборах), —> (3) *характеристика будь-якої комунікативної дії*, якщо вона спрямована на *вихваляння когось/чогось*.

Звивистим є шлях становлення семантики сучасного англійського іменника *manifesto* [a written statement declaring publicly the intentions, motives, or views of its issuer], його український родич – *маніфест* тлумачиться як [писане звернення політичної партії або громадської організації, яке має програмний характер]. В англійській мові *manifesto* є дериватом від слова *manifest*, яке з'явилося як прикметник, потім як іменник (XIV ст.) і згодом як дієслово (XVI ст.). Будь-що, всі ці слова є латинським запозиченням і складаються із двох основ *manus* [hand] + *festus* <— *infestus* [hostile]. Етимологія вочевидь веде до *жестового* вираження *ворожості*. Сема *ворожість* зникає повністю, але у найдавнішому англійському прикметнику *manifest* залишається натяк на жестову форму виразу [readily perceived by the senses and especially by the sense of sight], у найпізнішому запозиченні – дієслові послабляється і ця семантична ознака *to manifest* [to make evident or certain by showing or displaying]. В деривативній ЛО *manifesto* з'являється сема *письмова форма викладу* [a written statement...], в українському і російському запозиченнях *маніфест*, *маніфест* також наявна така семантична ознака [писане звернення...] [письменное обращение, воззвание...].

Відносно недавнім є семантичний дериват *bromide* як назва комунікативної дії *говорити банальності, бути нудним у розмові*. Першоджерелом цієї ЛО є хімічний термін *potassium bromide* [бромистий калій]. Хімічний елемент *bromine* [бром] було відкрито у 1827 р., на його основі вироблялись і широко застосовувались заспокійливі ліки, як пише словник: [it was used as a sedative to treat everything from epilepsy to sleeplessness]. У XX ст. бром поступово вийшов із фармацевтичного вжитку, але снодійний ефект від таких ліків запам'ятався. Тепер комунікація із нудною людиною, яка говорить заяженими фразами і висловлює нецікаві думки, номінується ЛО *bromide* і тлумачиться таким чином [used figuratively to apply to anything or anyone that might put one to sleep because of commonness or just plain dullness]. Англо-український словник пропонує наступний переклад *bromide* [заяжена фраза, банальність].

Для всіх культур історично укоріненими і соціально прийнятними вважаються комунікативні приписи при спілкуванні уникати грубих виразів, лайки, не використовувати табуйовані слова. Замісну функцію у таких ситуаціях виконують *евфемізми*, слова і вирази, що пом'якшують і вуалюють висловлені судження. Словник Merriam-Webster пропонує наступне тлумачення іменника *euphemism* [the substitution of an agreeable or inoffensive expression for one that may offend or suggest something unpleasant]. Український тлумачний словник стверджує, що *евфемізм* – це [заміна грубих, непристойних, неприємних слів іншими словами].

Розглядаючи термін *euphemism* в історичній перспективі одразу бачимо, що це грецьке запозичення, про що зокрема сигналізує диграф *ph* на позначення фонемі [f]. Словник пояснює, що іменник походить від грецького прикметника *euphēmos* [sounding good], який своєю чергою складається із префікса *eu-* [well] і кореня *phēmē* [speech], що походить від дієслова *phanai* [to speak]. У образній манері тлумачний словник пропонує нарис про цілий кластер споріднених слів, говорячи, що у іменника *euphemism* є численні "лінгвістичні кузени": "по лінії префікса *eu-* до цієї сім'ї входять слова *eulogy*, *euphoria*, and *euthanasia*" (M-W). Їх українськими відповідниками є *панегирик*, *ейфорія* і *евтаназія*. "По лінії *phanai* – продовжує словник – родичами *euphemism* виявляються *prophet* і *aphasia* (втрата здатності розуміти слова)" (M-W). Тут українські відповідники – це *пророк* і *афазія*. Бачимо, що "україномовна сім'я родичів *евфемізму*" теж немаленька: із п'яти споріднених англійських слів *eulogy*, *euphoria*, *euthanasia*, *prophet* і *aphasia* в українській мові три слова-відповідника теж можуть бути зараховані до групи споріднених за походженням і семантикою слів *ейфорія*, *евтаназія*, *афазія*.

Добре відоме слово *epithet* є безумовним інтернаціоналізмом (*enimem*, *епитет*), його семантика видається прозорою для розуміння. Українське тлумачення є таким: [художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії], схожим способом визначається *епитет* в російській мові: [определение, прибавляемое к названию предмета для большей изобразительности]. Тлумачний словник Merriam-Webster в історичній довідці указує на те, що *epithet* увійшов в англійську мову в середині XVI ст. через латину як запозичення грецького походження: грецький іменник *epitheton* є дериватом дієслова *epitithenai* [to add]. Саме така семантика була початково притаманна англійському іменнику *epithet*: словник пише: [In its oldest sense, an "epithet" is simply a descriptive word or phrase, especially one joined by fixed association to the name of someone or something], тобто це [просто описове слово, що додається за стійкою асоціацією]. Але з часом лексичне значення *epithet* дещо змінилось: додалась іще одна сема – *негативної оцінки*: [nowadays, "epithet" is usually used negatively, with the meaning "a derogatory word or phrase"]. Отже в сучасній англійській мові епітет – це не просто характеристика когось/чогось, це образлива, негативна характеристика, [a term of disparagement] = [ганьба, огуда].

Висновки. Як показує наш аналіз, словникові дописи, що містять історичні довідки, слугують цікавим і цінним матеріалом для вивчення номінативних процесів на позначення різноманітних комунікативних дій. В діахронічному розрізі результати спостережень пропонують самостійну "цеглинку" у вивченні "соціального – мисленнєвого – мовного начал на різних етапах етногенезу", про що писала І. Шевченко (2017).

Список літератури

- Кравченко А.В. От языкового мифа к биологической реальности: переосмысляя познавательные установки языкознания. М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2013. 388 с.
- Шевченко И.С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка: кол. монография* / Бондаренко Е.В., Мартынюк А.П., Фролова И.Е., Шевченко И.С. Под ред. И.С.Шевченко. Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина. 2017. С.106-147.
- Dimitrov V., Russel D. The fuzzyness of communication: A catalyst for seeking consensus. *Seized by Agreement. Swamped by Understanding. A collection of papers to celebrate the visit to Australia in August 1994* by Humberto Maturana. University of Western Sydney: Hawkesbury Printing. P.183-192.
- Leech G. Principles of pragmatics. Lnd., N.Y.: Longman, 1983. 250 p.
- Webster's dictionary of the English language. URL: <https://www.merriam-webster.com/>
- Гороть Є.І. Англо-український словник. Вінниця: Нова Книга. 1700 с.
- Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. десятое, стереот. М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1973. 840 с.
- Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Х.: ВД "ШКОЛА", 2011. 1008 с.

References

- Kravchenko, A.V. (2013). Ot yazykovogo mifa k biologicheskoy real'nosti: pereosmyslyaya poznavatel'nyye ustanovki yazykoznaneya. M.: Rukopisnyye pamyatniki Drevney Rusi.
- Shevchenko, I.S. (2017). Kontseptualizatsiya kommunikativnogo povedeniya v diskurse. *Kak narisovat' portret ptitsy: metodologiya kognitivno-kommunikativnogo analiza yazyka: kol. monografiya* / Bondarenko Ye.V., Martynyuk A.P., Frolova I.Ye., Shevchenko I.S. Pod red. I.S.Shevchenko. KH.: KHNU im. V.N. Karazina, 106-147.
- Dimitrov, V., Russel, D. The fuzzyness of communication: A catalyst for seeking consensus. *Seized by Agreement. Swamped by Understanding. A collection of papers to celebrate the visit to Australia in August 1994* by Humberto Maturana. University of Western Sydney: Hawkesbury Printing, 183-192.
- Leech, G. (1983). Principles of pragmatics. Lnd., N.Y.: Longman.
- Webster's dictionary of the English language. URL: <https://www.merriam-webster.com/>
- Gorot', Ye.Í. Anglo-ukraïns'kiy slovník. Vinnitsya: Nova Kniga.
- Ozhegov, S.I. (1973). Slovar' russkogo yazyka. Izd. desyatoye, stereot. M.: Izd-vo "Sovetskaya entsiklopediya".
- Suchasniy tлумachniy slovník ukraïns'koï movi: 100 000 sliv. (2011). Za zag. red. V.V. Dubichins'kogo. KH.: VD "SHKOLA".

Стаття надійшла до редакції 30.09.2020 року